

Gyötrelmes vagy lankás emelkedő?

BALASSA PÉTER

Született 1947-ben Budapesten. Esztéta. Egyetemi tanulmányait a JATE magyar–történelem szakán végezte 1966-71 között. Az ELTE esztétika szakának docense. Legutolsó írását 1995. 2. számunkban közzétük.

Néhány oldalon visszatekinteni és előretekinteni Magyarország ezerszáz esztendeje kapcsán lehetetlenség. Legföljebb néhány gondolatfutamra telik, amelyekkel az itt élő ember azóta együtt él, és alakítja őket, tapasztalatai alapján, amióta az eszét tudja. Ha tudja... Így persze elfogultságok, egyoldalúságok, tévedések is lehetségesek, adódnak; Magyarországról gondolkodni — életünk, s aki él, nem következetes. De azt, amit mond, talán az életével (is) mondja.

Visszatekintő

Legföljebb száz-százötven évre képes az ember *sajátjaként* visszanézni. Például Rákóczi Ferencet nagy írónak és eleven vallomástevőnek tartom, de az egész embert már nem érthetem. Bakócz prímást vagy Werbőczit még kevésbé. Az Anjou-kat csodálom, de elsősorban mint valaha élt „tananyagokat”. Árpád-háziakról és magáról a (kétszer) honfoglaló nemzedék(ek)ről fogalmam sincs, az átélés értelmében. Viszont Széchenyi és nemzedéke még él és értelmeződik bennem. Régmúlt nagy, eleven lelkek, egészen Adyval, Babitscsal és Bartókkal bezárólag, de valamiképpen ugyanahhoz az élő, személyes hagyomány-korpuszhoz tartoznak, olyan „kályhák”, ahonnan elindult a magam gondolkodása nemzetről s magyarságról. Ami utánuk következett, tehát körülbelül 1918-19-től máig — teljes mértékben *itt van* számomra. Nem múlt. 1944-45 sem az, 1956 és 1968 sem, 1988-89 pedig *most* van, még akkor is, ha elromlott/elrontottuk, ha jó pillanataik értékei éppen most, új generációk számára feledésbe merülőben, ha nehezen átadható, mi is lehetett (lehetett volna) ez. Számomra a magyarságról, a nemzet elmúlt száz-százötven évéről gondolkodni: pedagógiai és életkérdés. Nem a pusztá hagyomány-közvetítés értelmében, hanem a nyomorúságos nemzeti ismétlés-kényszer meghaladása és megtörése értelmében.

Mi ez az ismétlés-kényszer, egészen nyersen, vázlatpontokban? Először is: a 19. század közepén felerősödött — félig-meddig — jogos félelem a magyarság lélekszámának kisebbségbe kerülésétől a Magyar Királyságon belül, az ezzel kapcsolatos önbeteljesítő, frusztrált védekezés, bezárkózás és a nemzetiségekkel szembeni türelmetlenség. A „szláv veszély”, mely 1919-ben és 1945-ben a maga sajátos módján be is teljesedett. A veszély és a félelem érzete azonban elsősorban a nemzetfenntartó, magát mérhetetlenül túlértékelő középne-

mesi osztály (ne féljünk a szótól) feudális értékvilágban gondolkodó, a „régí dicsőséégünkötől”, az akkor már régen elvesztett nagyságtól szabadulni nem képes nemesi nacionalizmusában öltött testet. Az arra való képtelenség, hogy az országban valamilyen *modus vivendi* alakuljon ki az idegenekkel, a másfélékkal szemben, keveredve azzal a bizonyos „Ugocsa non coronat” kuruckodással — nagyon is hozzájárult a Monarchia széteséséhez, egy több évtizedes folyamat mélységében, hosszában. A nagyság és a kicsinység arányait illetően ismétlődően tragikusan tévesztettünk. Ehhez járult ugyanakkor az a belső, pártpolitikai katasztrófa is, amely szintén csak a végefelé vált világossá: míg a Széchenyivel induló nagy reformkori nemzedékek, Deákkal bezárólag, minden fóbiájuk ellenére felül tudták bírálai saját osztály-felsőbbségtudatukat, és életbevágóan fontosnak tartották a liberális közép politikai vagy párt-megtettesítését, megerősítését, a konzervatív és felvilágosult centrumot, amely a Monarchiát nem aulikuságból, hanem saját nemzeti fennmaradásunk szempontjából tartotta megörzendőnek, addig a század végére ez a centrum politikailag szétesett, elolvadt. Helyén, úr tátongván a modern jobboldalba beolvadó „nemesi” felsőbbrendűség mint „új középosztályi” fóbia a soknemzetiséggel és saját kisemmizettjeivel szemben, illetve egy többé-kevésbé még *sajnos* talajtalan radikális polgári republikanizmus lépett fel (ez utóbbi felmérhetetlen jelentőségű lehetett volna Jászival és a többiekkel az élen, ha *van* liberális közép), illetve a „vörösnek” titulált szociáldemokrácia. A magyar politika — olyan radikalizmusok és extrémizmusok terepévé vált, amelyek hozzájárultak a soknemzetiségű Monarchia széteséséhez és a kurzus megerősödéséhez. E folyamatok ősjelensége azonban — ismétlem — a köznemesi „régí dicsőséégünköt” és a nagyság elvesztésének frusztrációja volt, ez a kollektív-tudattalan politikai önbeteljesítő rettegés. Rettegés a polgári, modern demokratikus jogállamtól. Az arányok, a méretek meghatározása terén betegnek bizonyult az összes politikailag mérvadó réteg. Kisebbségi komplexus — nagyzólásként előadva. Durván szólva: veszendőbe ment feudalizmusunkról való le nem mondásunk mentalitása tragikomikusan és olykor vétkeken önpusztítóvá tette a magyar politikát. Elég, ha Bibó István egyik ragyogó, bár kevésbé hivatkozott gondolatmenetére utalok, mely szerint a Horthy-rendszer már eleve elvétette az egészet azzal, hogy nem ismerte fel azt a pofonegyszerű trivialitást, hogy 1919-ben, bármilyen szörnyű feltételek mellett is, de közel négyszáz év után először vált függetlenné a nemzet. *Ha már így alakult*, akkor ebből politikai hasznót és másfajta, egészen másfajta koncepciót is ki lehetett volna alakítani. Bizonyos vagyok benne, hogy a sok jogos elemet tartalmazó „irredenta” vonalvezetés mégiscsak az *egyik* lehetőség volt, nem pedig az egyetlen. A réginek, a múltnak, a nagyságnak az iszonyatos lelki nyomása, valamint az ország kétharmadának „kasztrációs” élményként való elvesztése azonban csak ezt a lehetőséget tette reálissá. Ezen a Bethlen-korszak bizonyos eredményei sem segí-

tettek. Oly vékony alapon nyugodott az, mint talán a weimari korszak Németországban. Tudjuk, mi következett egyikre is, másokra is. Visszatekintésem lényegi mondanivalója: *a méretekkel, arányokkal való számvetés hiánya, a kis ország előnyeiből adódó lehetőségek elvetése* újabb és újabb tragédiákban, illetve az ismétléskényszer tragikomédiáiba sodorta az országot. A *közép* szó tehát a századeleji politikai polarizációra és a fensőbbégtudatról való lemondás hiányára egyaránt vonatkozik. Az Antall-időszak ugyanezeknek a betegségeknek és a *közép* rohamos felmorzsolódásának a nosztalgikus, szatírvjátékszerű s a negyvenöt éven át erőszakosan elfojtott tartalmaknak a kritikátlan visszatérését jelentette, szemközt a liberálisok nem liberális türelmetlenségeivel. Annak a fel nem ismerését, hogy terror és szovjet megszállás ide, ávó és langy vagy fagyos kádárizmus oda, az eltelt negyvenöt évben (is) lezajlott egy — rossz fajta, ilyen-olyan, de letagadhatatlan — *modernizáció*, ami *nem* ignorálható. És ebben nemcsak az új, hanem a régi középosztály is részt vett. Például az ország osztályszerkezetének — torz, erőszakolt, idegen mintákon alapuló — átalakítása mégiscsak egy *elkerülhetelen* demokratizálás karikatúrisztikus változata volt, de lezajlott. Ennyiben az 1990-1994-es kormányzat bukásra volt ítélve — a magyar társadalom a nosztalgikus 1938-at nem volt hajlandó elfogadni. Ez igen nagy és egyeseknek fájdalmas, de szükségszerű tanulság. Most, 1994 óta a kádárista illúziókkal való szembenézés és kiábrándulás megy végbe. Most nem az „úri” bojkázás mítosza, hanem a három forint hatvan filléres kenyér mítosza megy tönkre. *Mindkettőt igen egészséges és konstruktív kijózanodásnak tartom.*

Mégsem olyan méretű tragédia előtt állunk, mint száz éve. Hanem egy bonyolult „mezőnyjáték” elején, kezdetén. Már csak az ismétlődő nemzeti tragédia-komplexussal szembeni ellenérzésem miatt sem lehetek teljesen borulátó. Saját beidegződéseimmel szemben is óvatosan derülátó vagyok — középtávon. És borulátó — rövidtávon.

Előretekintő

1. A pesszimista változat

Közhelyek, kétségbeejtő, mindennapos tények. Teljes régiók elszegényedése, sokkoló mértékben. A mikrogazdasági mutatók és életkörülményeink végletes romlása egy soha igazán meg nem magyarázott, „elvonásos” monetarizmus következtében. Az állam nem képes működtetni közszolgálati alapintézményeket — például az állami felsőoktatást. Az olló vészes szétnyílása szegény tömegek és mérhetetlenül önzőn gondolkodó, kis számú gazdag között. A kulturális szféra és a humanértelmiség teljes leértékelődése, ennek következményei és fel nem ismerésük. Az ország gazdasági, mentálisbeli és egészségi kettészakadása. A roma-politika megoldatlan-

sága és az ebből fakadó felmérhetetlen veszélyek. A radikális (jobb-oldali) szélsőségek időnkénti felerősödése és képtelen demagógiája. Az antiszociális, szociopátiás viselkedésformák növekvő társadalmi elfogadottsága, magyarán a nyílt arcátlanság „ethosza” mint destruktív és dezintegratív erő. Beteges hatalommánia, az elit alvilági módra történő „kiválasztása”, bellum omnium contra omnes. Különösen tehát a társadalomlélektani állapotunk — szerintem racionálisan nem levezethető — szétesettsége jelenthet igen nagy veszélyt a kölcsönös, kaotikus gyűlölködés lassan megszokottá váló hullámai formájában. Az ezekre a jelenségekre konstruált rendpárti, egyházi büntudatkeltő-kioktató és alagsori stílusú moralizálások nemhogy segítenének vagy az értelem szikráját villantanák fel, ellenkezőleg: tovább mérgezik lélek-háztartásunkat, és a politikai radikalizmusokhoz hasonlóan rövidre zárt érvelésükkel fokozzák a kiábrándulást a demokrácia és a jogállamiság intézményeiből, ami életveszélyes mértékben teret hódíthat újabb/régi betegségeink, elzárkózásunk, xenofóbiánk, primitív antikapitalizmusunk előtt. Hiszen nem a piacgazdaság, hanem ennek gátlástalan, szabályozatlan, mérhetetlenül korrupt *Gründerzeitje* a probléma, s az, hogy — ellentétben 1988-89 rövid időszakával — megszűntek a társadalmi párbeszéd formái, fórumai, lehetőségei. Ezért *mi*, az értelmiség felelős, meg azok, akik a szavakkal visszaéltek és lejáratták őket — minket.

2. Az óvatosan derülítő változat

Két kondíció azonban alapvetően megváltozott. Az egyik: leküzdeni látszik a társadalom, egy meg-megszakadó, rossz, mégis valahogy életre vergődött modernizáció révén a „nemesi nemzet”, a régi nagyság elvesztése miatti frusztráció, olykor még az idegenfóbia betegségeit (például: a két választás mérsékeltbbnek mutatta a társadalmat, mint a politikát) — *belátódn* látszik, *hogy „ez van”, „ez egy kis ország”, ami nem feltétlenül jelent jelentéktelenséget*, hanem inkább hasonlíthatatlan, egyedi szólamot az európai zenekarban. És ez a másik kondíció: a középtáv. Minden félig-meddig jogos euroszkepticizmus és Maastricht-ellenesség ellenére, és annak ellenére, hogy az „Európa” szótól az embert egy idő óta enyhe émelygés fogja el, mégis, úgy gondolom, hogy az európai gondolat felerősödése valamennyire az arányok és a nemzeteknek az ebben a zenekarban elfoglalt helyének újradefiniálását jelentheti. A határok eszmeivé alakítása nem identitásvesztés, hanem: átértelmezés. Bizonyos mértékig egy nem-birodalmi értelemben vett „monarchia”, soknemzetiségű kooperáció lehetősége adódhat. Ez természetesen csak akkor működhet Magyarországon, ha valamiképpen középtávon mégis létrejön ama sokáig hiányolt szabadelvű középpárt, amely minden mérsékelt bal- és jobboldal felé nyitott, továbbá akkor, ha az európai gondolat leküzdi a még nagyon is erőteljes Ame-

rika-imitációt és a dogmatikus amerikanizmusokat. Ha viszont *európai* értelemben felértékelődhetünk az európai szervezetek számára, és a biztató makroökonómiai mutatók a mikrogazdaságban is éreztetni kezdik hatásukat (ernek még semmi jele), ha továbbá a civil társadalom megerősödését az amerikanizáló „multik” nem teszi teljesen lehetetlenné, ha a pénzügyi steril fanatizmus és a dagadó korrupció nem eszi meg az országot (ami azonnal a szélsőségek felértékelődéséhez vezetne), akkor óvatosan elindulhatna egy egészségesebb, „kis”, és „közép”-szerű társadalmi gyógyulás útján a magyarság. Ha, ha, ha... hát igen: lehetnénk egy gyengébb kivitelű Ausztria. Szeretném hangsúlyozni, hogy *nagyon* szerény mértékű az optimizmusom, nagyon óvatos a derülátásom. Az ország látványa nem „szép”, nem vidám, olykor egyenesen elkésérítő. Hiszen például a megerősödéshez jó volna látni: a kormányzat és a társadalom felismeri, hogy a kultúrának, tudománynak, művészetnek — magyar változatban — milyen felmérhetetlen *gazdasági-politikai* jelentősége lehetne ama európai zenekarban. Ennek azonban egyelőre semmi jele. Ez most az egyik legnagyobb gond, a steril monetarizmus és a pusztító elszegényedés árnyékában. És itt kezdődhetnének persze újra a krónikus panaszáratok, a társadalmi szolidaritás szélsőséges széthullásáról, az autonóm civilszervezetek gyengéségéről, az egyházak tönkremeneteléről, a kaotikus, fröcsögő gyűlölet-hullámokról, az általános elszegényedésről, rétegek pusztulásáról, az eredeti tőkefelhalmozó elitek közönyéről és zártságáról. Mindabból azonban, amit gondolok — vissza és előre — éppen a józan mérsékletet elborító panaszolkodás hamisan, mániákusan identitást állító, valójában öngyengítő történelmi tapasztalatának intelme következik. Ezért ismétlem: éppen identitás-féltés vezetett vereségünkhöz: az identitást kommunikációban találhatnánk meg újra. Minden igen súlyos baj ellenére saját tragikumkomplexusunktól kellene valamennyire „eltáncolni”. Az identitáson intenzitást és nem méreteket, mennyiségeket kellene érteni. Messzebbre tekinteni — *egy* kis ország derekas, polgárosuló önbi-zalmának jegyében és tisztos, nem túlzó reményében. Nem félni az önfeltárástól és az önismeret kényelmetlenségeitől. Szabadulni a sértettség állandó, tisztázatlan és kicsinyes, indulatfelhajtó erejétől. *Nem hinni a magyar átkokban.* A kicsi, kedves, *lankás emelkedők* megbecsülése kicsinyes nagyravágyás helyett. Messzebbre látni, egyben az orrunk elé — talán nem teljesen kizárt lehetőség. Mert minden-nel együtt és ellenére mintha *valamicske* levegőt kaptunk volna. Próbáljuk beszívni. És most mindössze a *minimumokról* beszéltem, félreértés ne essék. *Talán.*